

Маја Радонић
Факултет за културу и медије
Београд
majar@yandex.ru

https://doi.org/10.18485/ai_diskurs_pobede.2019.ch6
821.163.41.09 Краков С.

НЕПРИСТАЈАЊЕ НА ПОРАЗ – РАТНА ПРОЗА СТАНИСЛАВА КРАКОВА

Тематизација Великог рата код српских писаца који су уједно били учесници тог преломног догађаја светске историје, може се условно поделити у два основна тока, у зависности да ли су рат доживели са аустроугарске или српске стране. Оно што је заједничко за све њих, јесте слика дубоког трагизма и неописивих патњи и страдања, кроз која су прошли сви који су били захваћени овим ратним вихором, али осећај бесмислености и узалудности рата, доминантан код Црњанског или Васиљева, изостаје код оних писаца који су рат доживели са српске, победничке стране. Непосредна, експлицитна и динамична слика Великог рата у прози Станислава Кракова, управо указује на готово невидљиво, али стално присуство визије победе (и/ли непристајања на пораз). Кроз своје дело, Краков не велича рат, нити тријумфује у победи, али показује да живот, као уосталом и смрт, имају свој јасни смисао и неминовни ток.

Кључне речи: Велики рат, српска књижевност, Станислав Краков, фронт, смрт победа.

Дискурс победе у српској књижевној традицији можемо у првом реду везати за нашу усмену јуначку епiku, док тематизација ратних победа у модер-

ној српској књижевности неминовно проблематизује појам победе, неретко поприма полемички карактер уз амбивалентност доживљаја ратних збивања, са изузетком соцреалистичких, најчешће минорних аутора, у периоду после Другог светског рата, када су без критичке дистанце величане победе партизанског покрета. Када је реч о победи у Великом рату и књижевности, чиме се овај рад бави, Први светски рат долази у време успона и пуног процвата писаца модерниста у српској књижевности, а крај тог „малог златног века“, како се често назива у нашој књижевној историји, симболички означава 1917, када у рату губимо Диса и Бојића. Ратна књижевност српских писаца не представља једнозначну и хомогену слику ратних збивања, нити је настајала само за време рата – нека од значајнијих дела појавила су се после одређене временске дистанце, која је ауторима пружила неке нове, мирнодопске увиде, или другачију перспективу виђеног и доживљеног. Тематизација Великог рата код српских писаца који су уједно били учесници тог преломног догађаја светске историје, може се условно поделити у два основна тока, у зависности да ли су рат доживели са аустроугарске (Милош Црњански, Душан Васиљев, Иво Андрић) или српске стране (Милутин Бојић, Владислав Петковић Дис, Станислав Винавер, Растко Петровић, Станислав Краков...). Оно што је заједничко за све њих, јесте слика дубоког трагизма и неописивих патњи и страдања, кроз која су прошли сви који су били захваћени овим ратним вихором, било као војници или цивили, али осећај бесмислености и узалудности рата, доминантан код Црњанског или Васиљева на пример, изостаје код оних писаца који су рат доживели са друге, победничке стране. Уз сав доживљени ужас и немерљива страдања која су видели, уз поратна разочарења преживелих, по-

беда коју су доживели на крају те страшне епопеје, довела је до изостајања доминантног послератног осећаја апсолутног бесмисла проживљеног искуства. Тачније, много тога око Великог рата је могло и било је проблематизовано у српској ратној и поратној књижевности – огромна страдања, губитак трећине становништва, збивања на фронту и у позадини, ратно профитерство, послератни заборав и небрига према преживелим херојима, интегративно југословенство, пријем хрватских официра у српску војску, али никада са српске стране није доведена у питање ратна победа српске војске и подвиг који је учињен ослобађањем државе. У непосредној, експлицитној и динамичној слици ратних збивања током Великог рата, датој у књижевној, мемоарско-дневничкој и путописној прози Станислава Кракова (1895–1968), присутна је готово невидљива, али стална визија победе (и/ли непристајања на пораз), упркос свему кроз шта је српска војска морала проћи да би дошла до коначне победе.

Овај књижевник, путописац, публициста и филмски режисер необичне биографије, остао је прећутан као стваралац из идеолошких разлога после Другог светског рата и умро је у Швајцарској као емигрант. За разлику од Црњанског и Дучића, који су имали сличну судбину, али су као ствараоци заживели у пуној мери у српској књижевној традицији, дело Станислава Кракова се тек од последње деценије прошлог века полако враћа у српску културу и студиозније и озбиљније проучава. Досадашњи проучаваоци његовог књижевног дела, сврставају Краковљев књижевни опус у контекст авангардне прозе између два рата (Предраг Петровић, Гојко Тешић, Зорана Опачић), наглашавајући његово „значајно дејство унутар треће, златне деценије 20. века“ (Тешић 2006: 416), називајући га типичним

експресионистом, имајући првенствено у виду његов најпознатији роман *Крила* и збирку новела *Црвени Пјеро*. Овај потомак пољских племића, по оцу војном лекару, а по мајчиној линији сестрић Милана Недића, као ђак седмог разреда гимназије одлази као добровољац у Балканске ратове 1912. године, јер као седамнаесто-годишњак није могао бити примљен у редовну војску. Следеће године одлази опет у рат, овог пута против Бугарске, где је и задобио прву озбиљнију рану код Криве Паланке. Долази и судбоносна 1914. година и Станислав Краков излази из Војне академије и креће поново на фронт против моћне аустроугарске царевине. Учествовао је у многим важним биткама на првој линији фронта, био је рањаван неколико пута, прешао је Албанију са српском војском, да би ускоро поново отишао на фронт, овај пут Солунски, био у првим редовима приликом избијања српске војске на врх неосвојивог Кајмакчалана, први ушао у Велес, где је за потребе француских сниматеља snимио кадрове освајања града, које ће после уврстити у свој филм *За сѝас Оѝаѝдине (Голѝоѝа Срѝије)*. У свим ратовима у којима је учествовао био је седамнаест пута рањаван и осамнаест пута одликован. После рата snимио је филм *За часѝи Оѝаѝдине* (приказан 1930.) о епопеји српске војске у Првом светском рату, који је после Другог светског рата први пут приказан 1993. године, под именом *Голѝоѝа Срѝије*. Практично одрастајући на фронту и у првим борбеним редовима, био је свестан да присуствује догађајима огромног историјског и националног значаја, па је водио сталне дневничке белешке које су постале извор готово свих његових потоњих књижевних и мемоарских текстова. Романе *Кроз дуру* и *Крила* писао је у рову на Солунском фронту, а објавио 1921. и 1922. године: „Још сам најмирнији био у рововима. Тада сам имао доста времена да ноћу, између два обиласка мојих људи

на осматрачницама и објавницама, седим у подземном заклону и да, на светлост свећа, пишем. Завршио сам већ свој први роман и дао сам му име *Кроз дуру*“ (Краков 2009: 221). На фронту ручно „на колону“ пише и илуструје шаљиви часопис *Рововац*: „Писао сам га руком и сам илустровао, а батаљонски писар га је преписивао у десет примерака, и ја сам у сваком морао да понављам илустрације...“ (Краков 2009: 220). *Рововац* је излазио док га команда није забранила, највероватније због критичких и сатиричних текстова и илустрација, којима је указивао на поједине злоупотребе и контраст између војничког живота и позадине. За живота је објавио и путописе *Кроз Јужну Србију* (Београд 1926.), мемоарску прозу *Наше последње победе* (Београд 1928.), публицистичко-историјска дела *Пламен чейнишиџа* (Београд 1930.), *Пресџолонаследник Пеџар* (Београд 1933.), *Генерал Милан Недџић I-II* (Минхен 1963, 1968.), а постхумно су објављене и новеле *Црвени Пјеро и друџе новеле* (Београд 1992.), мемоарско-романескно дело *Живои човек на Балкану* (Београд 1997.), а 2017. године и књига *Пуџоџиси*, коју чине његови путописни текстови објављивани у међуратним часописима.

Брзина, фрагментарност, динамичност, измењена стања свести, кино стил,¹ кадрирање сцена у романима,

1 Предраг Петровић запажа одлике кино стила у ратној прози Станислава Кракова, истичући у првом реду монтажу сцена/ кадрова као особеност Краковљевог приповедачког поступка: „...приповедач романа Крила филмски бележи и документује догађаје у свету око себе желећи да што уверљивије прикаже динамизам и хаотичност рата и да детектује промене које рат изазива у понашању других људи. При томе уметнички ефекти и вредност овога романа, као што то истиче и авангардна мисао о филму, не произилазе само из онога што је снимљено, односно филмском техником у приповедању забележено, него првенствено из начина како је снимљени/забележени материјал повезан, укомпонован, једном речју монтиран“ (Петровић 2008: 204).

елементи футуризма у новелама, одлике су Краковљеве прозне поетике и чине га типичним авангардистом, а прећутана и склоњена дела која су заживела у српској књижевној традицији тек од последње деценије 20. века, управо су у сагласју са савременим постмодерним читалачким сензибилитетом, што указује на већ уочену изразиту модерност и иновативност његовог израза. Још једна важна одлика Кракова прозаисте јесте изузетан дар нарације, што је видљиво и у путописној² и мемоарској прози, на местима на којима се преплићу документарност и наративност, а делови у којима доминира Краков приповедач су уједно и најуспелији делови његових мемоара, дневничке прозе и путописа.³ Велики рат Краков тематизује кроз три временска сегмента: почетак рата закључно са 1915. у првом роману *Кроз буру*, повратак на Солунски фронт 1916. чини тематски оквир за роман *Крила*, а пробој Солунског фронта, победоносни повратак у отаџбину и крај рата 1918. тема су мемоарско-дневничке прозе *Наше њо-следње њобедје*, и у знатно обимнијој верзији у делу мемоарско-романескне прозе *Животи човека на Балкану*, а управо овим временским сегментом који тематизује победу у Великом рату бави се наш рад.

2 Пишући о путописној збирци Станислава Кракова *Кроз Јужну Србију*, Зорана Опачић као најуспелије делове књиге истиче текстове у којима путописац оживљава време Првог светског рата, посматрајући пределе на којима су се водиле најжешће и најтеже битке током ослобађања домовине: „Оваква приповедна ситуација битно помера став и тон приповедног гласа. Путописац се у овим текстовима уклања пред приповедачем, а литерарни моменат потискује путописни. Зато су, у књижевном смислу, ово најуспелији текстови у књизи“ (Опачић: 65).

3 „Дакле, и у оним текстовима где доминира историјско, Краков је превасходно приповедач, те се тако и оно што је историјско у структури приче потискује у други план.“ (Тешић 2006: 417)

Амбивалентност доживљаја (тужне победе)

Наше њоследње њобеге Краков пише на десетогодишњицу победе у Великом рату, у жељи да подсети на велике жртве и подвиге који су почели да падају у заборав: „Дани велики и херојски, дани славе и смрти, за које смо веровали да ће бити незаборављени, да ће светлети без обзира на време протекло, већ данас су остали само као несигурна успомена“ (Краков 1999: 5). Његов првенствени мотив за писање овог дела и потоњих мемоара, јесте снажна жеља да отргне од заборава своје мртве ратне другове, оне који су готово безимено оставили своје кости по небројеним рововима, планинским превојима, шумама и јаругама. Будући да су му дневничке забелешке уништене, све пише по сећању, без амбиције да забележи историју, већ судбину појединца у вртлогу ратних страдања, попут другог Станислава, Винавера, који ће својим друговима из Великог рата посветити поименце стихове збирке *Рајњи другови*. „Пишући историју неколико десетина малих незнатих људи, војника и добровољаца, великих својим делима, жалим једино што је време избрисало њихова имена из сећања, те не могу довољно да се одужим њиховој успомени“ (Исто), бележи у уводу Краков. Низ победоносних јуриша и наступања српске војске ка граници и потоње ослобађање отаџбине, одвијало се истовремено са безбројним смртима, које није било могуће ни регистровати, а камоли побројати: „Никада за ових пет година рата овакав страховити ураган није се на нас сручио. Нема размака између фијука, експлозија око нас, урлика и звиждања полуделог челика. Нема предаха. Неколико стотина топовских цеви сипа ватру на нас. Људи се топе и нестају. Има комађа тела на сваком жбуну“ (Краков 2006: 175). Пластичне, готово опипљиве слике које описују мукотрпно заузи-

мање Кајмакчалана, митске Капије слободе како је називају Срби са чувеном котом 2525, лишене су патетике или сентименталних слика. Краков ће касније у мемоарима, уз аутоиронијски одмак, готово фактографски набрајати призоре које може да региструје свест војника под баражном ватром и која се креће даље, само напред, без мисли и застајања, јер очигледно је да је динамични доживљај рата уз сталну смртну опасност неминовност: „Рат има ту добру страну да се у њему декори, инсценација и збивања једнако мењају. Сцене су увек нове, а смрт увек толико близу да нема много времена за сећање и успомене. Увек једна нова импресија“ (Краков 2006: 254). Истовремено брутална и топла, узнемирујућа а узвишена, слика исцрпљујућих борби и непрестаних смрти у Краковљевим сећањима, гради амбивалентан доживљај победа на планини Чеган и потом на Кајмакчалану у свести читаоца: комади мозга друга са којим је причао десетак секунди пре на ципелама, које не стиже ни да склони јер му се на главу обрушава камење и земља од ураганске канонаде полуделог челика, ужасан доживљај страха у мрачној шуми пуној лешева, страх од могућности да добије раздрту утробу, лудачка храброст при јуришу коју описује као рефлекс воље који се у човеку јавља „само зато што више ни на шта не мисли и што убија да не би био убијен“ (Исто 197). Одмах потом следи опијеност од „дивљачке радости коју доноси победа“ са још скорелом крвљу на уснама, а затим рањавање при заузимању Кајмакчалана и контузија, што га не спречава да у првом тренутку у коме долази себи пита сав узбуђен свог каплара да ли су прешли нашу границу, на шта му овај одговара да је на њој рањен.

Амбивалентна слика војничких победа коју даје Краков приповедач, и подељеност осећања које изазива, не доводи у питање смисленост борби и вредност

циља због ког се ратује. Амбивалентни тон је неминовни пратилац слике Великог рата, или како бележи Миодраг Павловић о стању српске нације у тим временима: „Она је требало да у исти трен слави своје победе и да опоје своје мртве и своју сиротињу“ (Павловић 1964: 115). Сlike рата у сећањима Кракова добијају понекад и неземаљске, лирске облике, а војници у рову, у паузама између борби, досежу метафизичку раван, где страх од смрти и непријатељске војске нестаје, збрисан призорима усковитлане природе која надилази све смрти и победе, а остаје само страх од надземаљског и коначног:

Светлост заблешћујућа на небу и страховити, непојмљиви тресак на земљи се поклапају, јер громови као полудели ударају без прекида у шуму испод нас, те се чини да се цела планина тресе као вулкан у дејству. Ваздух је пун електрицитета и ми смо се као поплашене овце склонили под стену док на пушкама, остављеним с друге стране, далеко од нас, бајонети трепере и чини нам се да се повијају као пламен. То челичне оштрице добијају онај дрхтави изглед какав су византиски иконописци давали огњеном мачу арханђела Михајла. (Краков 2006: 41)

Непристајање на пораз или победа као императив

И поред свих страдања, која Краков нити умањује, нити улепшава, а још мање прикрива, визија која стоји испред њега и његових сабораца остаје константна и непромењена. „За нас је била непозната реч капитулација“, забележиће он пре повлачења преко Албаније, да би тако и остало у наредним ратним годинама, а крајњи циљ био је повратак у отаџбину, тачније победоносни повратак, јер другачијег није ни могло да буде. Ову решеност преживеле војске да се врати у отаџби-

ну, сагледао је и својом истанчаном поетском интуицијом млади Милутин Бојић, коју је зачуђен, пренео у стихове песме „Одлазак“ коју ће објавити у својој предсмртној збирци *Песме бола и њоноса*. Осетљиви Бојић, склон меланхолији и интелектуалној скепси, са неверицом посматра тренутак несумњиве вере српског војника, упркос свему што јој је очигледно противречно. Песник се пита одакле тај мир и поуздање упркос тешкој збиљи и Голготи која чека, и спознаје: *А њи ме љедаш мирно, без дојазни/ и вера краси њвоју љаву бледу/ и збориш: „Чему разјовори разни?! Јер врајићу се у истиоми реду.// Поново ведар, васкрсао, смео,/ са новом крвљу охолом и здравом, среићеш ме јорда, к’о шјио си ме сррео/ на њољанама њозлаћеним славом“.*// („Одлазак“, *Песме бола и њоноса*). Песма је написана док је измучена и гладна војска пристизала у Скадар, а Бојић, који неће доживети тај повратак, поетски сведочи оно о чему Краков пише у својој ратној прози:

Наш рат био је још и тешко прогонство. Знали смо да се кући можемо вратити само јуришем преко туђинских ровова и то је држало нашу снагу, пунило све свести и створило такав нападни дух какав ни најелитнији ратници других нису поседовали. У том сазнању лежала је наша будућа победа. (Краков 1999: 6)

Одатле и „дивљачка опијеност“ после сваке и најмање победе у мукотрпном пробијању кроз отпор бугарске војске и неприступачне планинске висове српско-грчке границе, а потом кроз Србију уз борбе са аустроугарским и потом немачким трупама, које су браниле одступницу:

У заустављеном покрету, као ошинути, руше се људи. Патетични или гротескни покрети објављују ране

или смрт. Један од оне двојице што су ме на час раније тапшали по рамену, нагло шири руке. Пушка му пада. Руши се као разапет, са главом напред, низ падину где смо се сручили. Ускачемо у ровове. Између огромних левака од бризантних граната измешани су лешеве, и наши и бугарски. Ових других је много више. Дивљачки се радујем том открићу. (Краков 2006: 37)

Бол због поворке растанака, због свакодневних смрти ратних другова, ужаси који су остали као потиснуте слике у свести, Србија која изгледа као велико гробље, изранављена тела које ратници покривају крвавим, невештим завојима, дроњци од обуће и глад, смеђују се са нарастајућом радошћу због победе која је све ближа, неминовна и видљива. Кроз све муке кроз које пролазе стално их води императив победе, или тачније немогућност пристајања на пораз: „Борбе на Горничеву и на Чегану, епско освајање Кајмакчалана, објавили су свету да ништа не може сломити један народ који је решен да умре или да победи“ (Краков 1999: 7). Када после рањавања на Кајмакчалану, операције у Солуну и опоравка, добија могућност да оде у Бизерту и не врати се више на прву линију фронта, Краков то одбија речима „Онде где ја желим да се вратим то је у моју земљу“ (Краков 2006: 191), као што одбија и настојање свог ујака, Милана Недића, да га пошаље у Француску, јер на фронту су његови војници, другови и пријатељи, којих је сваки дан све мање и јер је тамо на свом слободном тлу: „Ја сам тамо потпуно срећан, јер знам да је тамо моје место“ (Исто). Жеља да се врати у своју ослобођену земљу јача је од страха да ће га смрт стићи пре него што доживи повратак, а смрт је свима на фронту била стални сапутник. Та готово опсесивна жеља за победоносним повратком у земљу, прати све његове ратне другове које покушава да отргне од заборава Станислав Краков.

Појачан интензитет живота

У Краковљевом приповедању нема горчине, ни осећаја бесмисла, има црног хумора, гротескних слика, аутоироније и ироније која депатетизује сентименталност или меланхолију због безбројних смрти, нема ни црно-беле слике ратне збиље: рат је један огроман ковитлац који преокреће све устаљене системе и вредности, износи на видело оно најбоље и најгоре у човеку једновремено, херојство је само рефлекс воље и инстинкт за преживљавањем, а узбуђење и напетост емоција до крајњих граница чине да живот добије јаче боје и већу вредност. Изгледа да је стална близина смрти оно што до крајњих граница повећава вредност живота и даје му смисао, али ако сагледамо призоре ратних победа у прози Црњанског, увидећемо да код његових јунака баш после битке нараста осећај бесмисла свега виђеног и проживљеног, можда због тога што се гине „по туђој вољи и за туђ рачун“. Очигледно је да је рат исти са обе стране – рањавања, смрти, страдања, ужаси, глад, неспавање, напетост пред борбу, инстинкт преживљавања, исцрпљеност коју доноси рововски рат, али његову коначну слику и смисленост или бесмисленост доживљеног даје његов циљ и крај који доноси победу или пораз. „Ја сам газио у крви до колена и немам више снова“, певао је Душан Васиљев, а Краков је газио преко моста од тела погинулих, или проналазио заклон иза брда мртвих тела, али је борба за своју домовину, непристајање на пораз и императив победе коју је коначно и доживео, донео једну другачије обојену слику рата и ратних страдања. Пишући о Краковљевом роману *Крила*, Гојко Тешић истиче да је у питању изразити антиратни роман, управо због одсуства отаџбинске епске патетике, и овај роман заиста представља

једну потпуно нову визуру рата, филмски кадрiranу и оријентисану на оживљавање непосредног, често бруталног доживљаја ратних збивања. Ипак, када је у питању тематизација Великог рата у Краковљевој прози, фикционалној и мемоарско-романескној, треба имати у виду да је роман настајао у рову, на Солунском фронту, као и то да приповедач, сведок и учесник најдраматичнијих ратних збивања најчешће у првим редовима, приповеда без патетике и отаџбинског заноса и у својим осталим прозним делима. Његова визура заправо и подсећа на непристрасност филмске камере, а термин антиратни, као уосталом ни ратни роман, не могу се без ограда поставити уз било који текст Станислава Кракова о Великом рату, јер њихов аутор је ратник по свом избору а не по нужности, и његова слика рата не садржи ни осуду ни величање ратних збивања. Могло би се рећи да је рат за Кракова неминовни део људског живота, једнако као рађање и смрт, и он у својој прози не исказује нити отпор нити идеализацију овог неминовног пратиоца људског живота, поготово на Балкану, већ његово потпуно прихватање. Десет година касније, као и потом у емиграцији, Краков увиђа да су у сенци ратне кланице Првог светског рата, остале недовољно осветљене бројне и понекад невероватне ратне победе српске војске при пробоју Солунског фронта и ослобађања отаџбине, као и краткотрајни, али интензивни доживљаји чисте победничке радости, његове и његових другова, као и народа који је ишчекивао да коначно угледа српску шајкачу и у неверици почне да плаче и да је љуби. Тако ће забележити у својим мемоарима да су му у Руми, приликом прославе победе и присаједињења Срема Србији, тражили да уместо шлема који су сви наши војници добили од савезника, стави шајкачу:

Били смо ушли сви под шлемовима, али су Срби из Руме захтевали да виде шајкачу. Она је за њих била највише знамење. [...] Верујем да је то био најрадоснији дан Руме, али је био и најрадоснији дан у моме животу. (Краков 1999: 61)

Горак укус после победе не изазива проблематизовање ратних подвига и саме победе, који за њега остају непомућене светле тачке ратне епопеје, већ заборав који пребрзо прекрива све оне који су страдали на фронту, неправде којима сведочи, да би коначно напустио војску са великим бројем српских официра после пријема припадника аустроугарске војске, махом Хрвата, са признатим високим чиновима у нову заједничку војску. Поред тога, како и сам бележи у мемоарима „војска, од тренутка када је изгубила ореол који јој је давао рат, и када више нема драж опасности, почиње да ме гуши својим тврдим и уским оквирима“ (Краков 2006: 334), јер очигледно је да је за Кракова авантуристу, човека склоном ризицима, радозналог и полетног, рат у којем је одрастао и сазревао, поред свих проживљених и забележених ужаса и страдања, био један продужени занос:

Све се изменило и опет је све по староме, само ја више нисам ја. Моје је изгнанство завршено, само мој нормални живот није почео. Јер не може ни да отпочне, пошто је мој живот моје одушевљење, без кога је живот само тврда и празна љуштура. Чини ми се да ништа више не може да учини да устреперим, а моје је постојање до сада било стално вибрирање и продужени занос [...] (Краков 2006: 339)

Авантуриста по природи, радознао и неустрашив, своје ратне доживљаје Краков не описује као подвиге

и херојство, депатетизација, иронија и црнотуморне слике доминирају у сегментима који оживљавају слике незамисливих страдања. Рат је за њега, поред свих ужаса које је осликао, један необуздани и непредвидиви плес између најдубљих страхова и страдања које људско биће може да осети са једне стране, и највиших заноса и необуздане радости победе и сазнања да је смрт побеђена, са друге. Потресна, узбудљива и готово натуралистички прецизна слика рововског ратовања, описи најважнијих борби и безбројних смрти својих сабораца, сливају се у прози Станислава Кракова у један блистави и сурови мозаик који добија свој пуни смисао и лепоту услед непомућене радости испуњеног циља и коначне победе. Сенка која се надвија над овом сликом војничких и људских подвига, јесте заборав који пребрзо брише из сећања и свести безбројне људске судбине прекинуте у рату, јуначке победе и знане и незнане, а жеља да се што више ратних другова отргне из заборава води Станислава Кракова да испише своју узбудљиву и до недавно прећутану хронику Великог рата. Врсни приповедач, оком филмске камере забележио је вредно сведочанство, а гледајући уназад на свој узбудљив и динамичан живот пун филмских обрта, Краков схвата да је једино што постоји у животу човека са Балкана – хронично рат и увек љубав:

Моје досадашње искуство показало ми је да постоји хронично рат и увек љубав. Ништа друго није важно. Уосталом, ништа друго више и не знам. (Краков 2006: 287)

Извори и литература

Бојић, Милутин. *Милутиин Божић*. Београд: Нолит, 1963. Штампано.

- Краков, Станислав. *Живој човека на Балкану*. Београд: Наш дом, 2006. Штампано.
- Краков, Станислав. *Крила*. Београд: Филип Вишњић, 1992. Штампано.
- Краков, Станислав. *Кроз буру*. Београд: Филип Вишњић, 1994. Штампано.
- Краков, Станислав. *Наше последње победe*. Београд: Слободна књига, 1999. Штампано.
- Опачић, Зорана. *Алхемичар и рийоведана Станислав Краков*. Београд: Учитељски факултет. 2007. Штампано.
- Павловић, Миодраг. *Рокови поезије*. Београд: СКЗ, 1958. Штампано.
- Петровић, Предраг. *Аванјардни роман без романа*. Београд: Институт за књижевност и уметност. 2008. Штампано.
- Тешић, Гојко. „У перспективи критике: Ко је био Краков“, у: Станислав Краков, *Живој човека на Балкану*. Београд: Наш дом, 2006. Штампано.

Maја Radonić

REFUSING TO DEFEAT – THE WAR FICTION OF STANISLAV KRAKOV

Rendering World War I the subject matter in the Serbian literature can be tentatively divided into two main directions, depending on the writers' angle if the war was experienced from the Austro-Hungarian or from the Serbian side. What is common to all of them is the image of deep tragedy and indescribable suffering and distress, but the sense of meaninglessness and futility of war, dominant in Crnjanski or Vasilyev, for example, is absent from those writers who have experienced war on the other, victorious side. The dynamic, exciting and poignant portrayal of the Great War events in the prose works of Stanislav Krakov, an immediate witness of the front line war events, was dominated by a constant vision of victory or refusing to defeat, which was certainly one of the important factors of the war accomplishment

of the expelled Serbian army. A moving, exciting and almost naturalistically accurate picture of trench warfare, descriptions of the most important struggles and countless deaths of his fellow men, fall into Stanislav Krakov's fiction as a dazzling and cruel mosaic, which obtains its full meaning and beauty due to the relentless joy of a fulfilled goal and ultimate victory.